

УДК: 94(477)(1918-1919)

ББК: 63.3(49)

Ігор Любчик

ЛЕМКІВЩИНА ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У 1918-1919 РР.

У статті розглядаються питання національно-визвольного руху на Лемківщині в період 1918-1919 рр. Вперше взято до уваги всю територію Лемківщини (як Галицьку, так і Закарпатську) як цілісний регіон, що зазвичай досліджувався відокремлено. Проаналізовано напрями національно-визвольної боротьби серед лемків.

Ключові слова: Лемківщина, національно-визвольні змагання, москвофільський рух, національна ідентичність, історико-етнографічний регіон.

Лемківщина – історико-етнографічний регіон України, мешканці якого заселяли схили Західних Карпат від р. Сян на сході до р. Попрад з Дунайцем на заході. Історією цього краю цікавилось багато дослідників, проте, незважаючи на значну історіографічну базу, багато проблем на сьогоднішній день залишається не вивченими. Серед них і та, яка винесена в назву цієї статті.

Особливе значення при вивченні нашої теми мають спогади о. Пантелеймона Шпильки [24], Тадеуша Ольшанського [16], Юліана Химинця [22], Миколи Творидла [17], Петра Стерчо [20]. Частково означену проблему досліджували Юліан Тарнович [21], Іван Гвань [11], Вікентій Шандор [23]. У польській історіографії цю проблематику представляє насамперед праця Богдана Горбаля [25], який намагається довести значну перевагу русофільського руху на Лемківщині у зазначений період, що не відповідає дійсності. Частково даного періоду торкається у своїй праці Ярослав Мокляк [26].

Однак процеси національно-визвольної боротьби, як і історія Лемківщини в цілому, розглядалися відокремлено, зважаючи на адміністративну належність північної та південної частин Лемківщини. У зв'язку з цим виникла потреба комплексно дослідити національно-визвольний рух у 1918-1919 рр. на цілій Лемківщині, розкрити маловідомі сторінки з історії національно-визвольної боротьби у цьому краї.

Лемківщина – географічно найбільш віддалений на захід етнографічний регіон України, що значною мірою, позначилось на розвитку національної свідомості населення, на активності інтелігенції у визвольних змаганнях. З цього приводу одна з газет ще в передвоєнні роки писала: “Сумно поглянути на ті відносини серед сянїцьких і лїських Українців. Не тільки, що не було і ще до тепер нема тривкої організації у тих сторонах, але і та нечисленна горстка тамошніх інтелігентних Українців ходить розбита і незорганізована” [3].

Початок ХХ ст. приніс для Лемківщини, як і для всього українського народу, події, що мали особливе значення. Населення зазнало поневірянь у період Першої світової війни, оскільки край став ареною активних військових дій між австро-угорськими та німецькими військами, з одного боку, і російською армією – з іншого. Понад три тисячі селян та

інтелігенції з галицької частини Лемківщини було вивезено у Талергофський концентраційний табір [15, 16].

Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні і її розпад підняли на боротьбу поневолені народи. Ці події сколихнули і західноукраїнське населення до національно-визвольної боротьби. Вже 19 жовтня 1918 р. на Всенародних Українських Національних зборах була зачитана постанова про проголошення Української держави. У цьому документі зауважувалось: “Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, – зокрема, Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творять одноцілну українську територію” [12, 91]. Цей документ є свідченням того, що вже на початку визвольних змагань ставилось завдання об’єднати західноукраїнські етнічні землі.

Не стояло осторонь цих подій і населення Лемківщини, яке активно підтримало національно-визвольні змагання українського народу. По цілій Лемківщині масово почали організовуватись віча на підтримку української влади. Вже 2 листопада у м. Балигород Ліського повіту завдяки зусиллям Володимира Виноградського та його однодумців було скликане віче міщан і селян з 32 сіл. Посол Антон Старух, нотар Теодор Будзиновський, роз’яснювали присутнім важливість моменту, а в прийнятій ухвалі було заявлено про “приналежність повіту до Української держави” [12, 136].

3 листопада з ініціативи о. Михайла Теслі і вчителя Григорія Судомира було негайно скликане зібрання громадян с. Вислок Великий Сяніцького повіту. На ньому о. Пантелеймон Шпилька зачитав прокламацію Всенародних Українських Національних зборів і зауважив: “ми всі мусимо ділом активно прилучитися до творення нашої держави, свою сторону мусимо боронити, бо поляки також проголосили свою республіку з претензіями на наші українські землі” [24, 73]. Населення активно підтримувало ідеї своїх провідників. А вже наступного дня, тобто 4 листопада, були організовані збори у с. Вислок Нижній в кількості сімдесяти осіб, на яких було засновано Повітову Українську Національну Раду для Сяніцького повіту з центром у Вислоку Великім. Головою цієї Ради обрали о. Пантелеймона Шпильку, а вчителя Григорія Судомира призначили керівником Українського Повітового Комісаріату. Ухвалено було завести по усіх селах озброєну поліцію з метою утримання спокою та порядку. У всіх школах передбачалось запровадити українську мову навчання [24, 75].

Національно-визвольний рух охоплював все більшу територію Лемківщини, розширяючись із сходу на захід. 16 листопада 1918 р. у с. Гладишів Горлицького повіту відбулось багатолюдне віче за участю близько двох тисяч осіб. Сюди з’їхались делегати всіх українських громад з Новосанчівського, Горлицького, Грибівського, Ясельського, Кросненського повітів, а також із Закарпаття. На ньому одногосно було прийняте рішення, що народ Лемківщини щиро прагне з’єднатися з Україною [9]. Пізніше українська інтелігенція, зважаючи на прохання й наполягання селян, за ініціативи Зенона Дороцького та ін. скликала 27 грудня 1918 р. збори українців у с. Мушина. На збори з’явилося з десяток українських священників, стільки ж впливових селян із різних сіл Лемківщини, а також декілька вчителів й урядників. Селянам розповідали,

що росіяни для лемків чужі, як чехи і поляки. А найближчі їм за вірою і звичаями їх брати зі Східної Галичини, які тепер борються за свою державу. І саме з ними лемкам, наголошувалось на зборах, треба об'єднатися. Було вирішено, що всі громади на Лемківщині мають познімати старих вїтїв й громадські ради, а натомість повибирати нових, які б твердо стояли за народом [5]. Присутні на зборах лемки ставились до цих пояснень та рекомендацій дуже прихильно й прийняли одностороннє рішення, що Лемківщина має від'єднатись від Польщі і приєднатись до Східної Галичини. Цю акцію повинні були підтримати лемківські села, серед яких 26 громад Мушинського судового повіту, 30 громад Грибівського повіту, кілька громад Новосанчівського повіту та майже всі лемківські громади по угорській стороні. До всіх громад вони зобов'язувались вислати своїх делегатів, обрати "Начальника Лемківщини", під керівництвом якого ухвалити і провести відокремлення від Польщі та приєднання до Східної Галичини [6]. Ці збори українців у Мушині мали великий вплив на подальші події серед лемків. Вони дали поштовх до активних дій по всіх лемківських селах з метою реалізації тих вимог, які були висунуті на зборах. Численні громади, серед яких Лелюхів, Мілік, Злоцьк, Щавник, Ястрабик та ін. почали знімати вїтїв і обирати нових, які до польських властей носили опозиційний характер.

Осередком національно-визвольного руху, що зумів найбільше втриматись у вирі тих подій, було згадуване нами раніше с. Вислок Великий. Із Будапешту для підтримки військової організації прибуло 12 українських старшин, які радо зголосились стати на службу в рідній Лемківщині [24, 79]. Однак вони мало що могли вирішити. У цей відповідальний час треба було значно більше вправних, відважних та досвідчених старшин. "Вислоцька республіка" проіснувала до 24 січня 1919 р., коли поляки захопили с. Команча. Населення Лемківщини почало терпіти ще більшу наругу та знущання з боку поляків. Очевидець тих подій згадував: "Поляки поводяться безоглядно. Вживання української мови наражає на страшні прикрості. Грабунки і реквізиції, на кожному кроці. В с. Улюч, де селяни спротивилися реквізиції, кількох з них застрілено, між ними 14-літнього учня гімназії Власевича" [10]. З інших джерел відомо, що в с. Команча поляки вбили вчителя [7], а вїтї Івана Мороха з с. Ребетів Горлицького повіту польські легіонери прокололи штиками і він помер на місці [9]. Таке жорстоке поводження тільки посилювало антипольські настрої серед лемків, які у відповідь організували 5 березня 1919 р. у с. Фльоринка, 9 березня у с. Брунари Грибівського повіту та 16 березня у с. Криниця Новосанчівського повіту зібрання на яких обговорювали відокремлення Лемківщини від Польщі [1].

Усе ж "Вислоцька республіка", незважаючи на піднесений настрій і значну підтримку лемків, потерпіла поразку через низку об'єктивних причин. Вона не мала ні безпосереднього зв'язку із ЗУНР, ні військових формувань, ні коштів, а центральне керівництво ЗУНР не могло допомогти, оскільки вся увага була прикута до Львова.

Події національно-визвольного руху не залишили осторонь і населення закарпатської частини Лемківщини, яке було під владою Угорщини. Перший осередок національного визволення ("Руська Народна Рада") утворився 8 листопада 1918 р. у с. Любовня, де було скликане велике віче під проводом о. Омеляна Невицького. Очевидець тих подій

згадував: “Вже раннім ранком 8 листопада плив з усіх сторін нарід до старинного замку нашої Любовні... І хоч Любовня ще була обсаджена мадярським військом, та ніхто вже не відчував перед ними страху... Була хвилина, якої наш руський нарід ще не переживав” [19, 612]. На цьому зібранні ухвалили маніфест, у якому проголошувалось: “Рада оживлена духом демократичних часів, поїде путем, ведучим кь полной національної свободі нашого народу. Николи не присталабы на то, абы мы Русини были порозриваны и противь нашої воли кь чужимь народамь приключены” [17, 10]. У цьому відношенні надзвичайно важлива відозва, прийнята “Руською Народною Радою”, яка спростовує твердження ряду істориків, що нав’язують лемкам антиукраїнську ідентичність. У ній зауважувалось: “ми (лемки – І. Л.) називаємся карпатськими русинами. Але ми знаємо, що за Карпатами так само русини живуть. Мова, звичаї, і віра їхні такі як у нас, і тому вони є нашими братами [2, 107].

Руська Народна Рада, що пізніше осіла в Пряшеві, розіслала анкети у всі лемківські громади. Із 55 отриманих 51 були проти Угорщини, 2 за угорцями і 2 незаповнені. На питання, чи хочуть лемки належати до України, 25 відповідей було позитивних, 20 висловилися за незалежність Закарпаття, 3 хотіли б до України, але не мають доступу, бо за горами Польща. У 5 відповідях було до України, а як це неможливо то до Чехословаччини. Деякі громади відповіли дуже різко: “де більша частина і ми там, до України”, “наші селяни до України хочуть приєднатися”, “нашим селянам Русь-Україна найліпша є” [17, 12].

Отже, лемки були проти злуки з Угорщиною та Чехословаччиною. Більшість населення Пряшівщини хотіло б бачити себе у “злуці” з українським народом. Водночас відповіді засвідчують недостатню національну свідомість лемків. Даючи характеристику їх національним переконанням Микола Творидло з цього приводу зауважував: “Широкі маси селянства й робітництва... з усіх сил заявляли свою волю визволитися і об’єднатися з українськими братами... Не так було з інтелігенцією. Майже вся вона ... стидалася просто свого українського походження... Не було серед інтелігенції душі для свого народу” [17, 5].

Серед інших осередків національної боротьби на Пряшівщині виділялося м. Свидник, де головою Народної Ради був обраний учитель Іван Поливка. Вона стала відомою в народі як “Маковицька республіка”, до якої приєдналися і представники галицької частини Лемківщини [19, 615].

Проте одночасно з національним рухом, який мав проукраїнський характер, на Лемківщині розгортається і національно-визвольний рух під впливом москвофілів. У листопаді 1918 р. у м. Криниця утворюється “Руська Рада” для Новосанчівського, у с. Гладішів – для Горлицького, Яслицького і Кросненського, а в с. Снітниця – для Грибівського повітів. Об’єднував усі “Ради” “Верховний Лемківський Союз” у м. Горлиці, президентом якого був о. Михайло Юрчакевич, парох с. Чорне [4, С.25]. Однак “Верховний Лемківський Союз” був більше формальною інституцією, а фактично працювала і керувала цілим рухом Грибівська Рада. Згодом, 5 грудня 1918 р., у с. Фльоринка дійшло до проголошення “Західнолемківської Республіки”. Сформований у Фльоринці “русський уряд”, на чолі з президентом Ярославом Качмариком, керував усім москвофільським політичним рухом на Лемківщині [11, 184].

У цей час один із провідних москвофільських діячів доктор Антоній Бескид активно почав пропагувати серед лемків ідею приєднання Лемківщини до Чехословаччини, яка фактично визріла і була розвинена на еміграції в Америці. Антоній Бескид скликав своїх прихильників з цілої Лемківщини до м. Кошиці, де 21 грудня 1918 р. було проведено офіційну злуку Пряшівської Руської Народної Ради та ради Лемків* в одну організацію – “Карпаторусский Народный Совет”. Пізніше, 7 січня 1919 р., Антоній Бескид і представники москвофілів галицької частини Лемківщини ухвалили в Пряшеві злуку Прикарпатської Русі з Чехословацькою республікою, про що підписали відповідний протокол [17, 13]. Ці події викликали значне обурення серед лемків і численні протести на адресу “Руської Народної Ради”. У результаті цих подій 31 січня 1919 р. у Пряшеві відбулися збори, на яких вкотре було задекларовано національну позицію “Ради”. Її голова о. Омелян Невицький у своїй промові представив волю народу, висловлену на окружних вічах у Бардієві, Свиднику, Стропковах, Лаборцю, Гуменнім, зауваживши: “Руська Народна Рада й ціла Карпатская Русь, на території от Дунайца, Попрада аж по Тису й злучена з нею ціла Лемковщина, торжественно виголошує, что присоединяется к Україні!” [18, 6]. На жаль, майже не було провідників, які б прислухались до волевиявлення лемків. У той же час непрошені керівники зрадили народні маси. Як наслідок, Парижська мирна конференція прийняла рішення про приєднання закарпатської частини лемків до Чехословаччини, а галицька частина залишилась за Польщею. Цей штучний поділ став трагічним результатом, який винесли лемки з національно-визвольних змагань 1918-1919 рр.

Отже, події 1918-1919 рр. на Лемківщині були яскравим свідченням боротьби населення за національне визволення. Вже перші дні національно-визвольного руху засвідчили бажання частини лемків об'єднатися з усім українським народом. Проте характерною особливістю тих процесів на Лемківщині була різноманітність напрямків національно-визвольного руху. Якщо на сході галицької Лемківщини домінували проукраїнські впливи, то у її західній частині спостерігалось протистояння між українським та москвофільським рухами. На закарпатській частині Лемківщини окрім проукраїнських впливів серед населення спостерігались і русофільські настрої. Все це було наслідком складного етнополітичного становища лемків наприкінці XIX – поч. XX ст.

Література

1. Archiwum Panstwa w Krakowie, Stg. II, 10 (Zgromadzenia za oderwaniem sie Lemkowszczyzny od Polski i proklamacya. 9 marca 1919 r.)
2. Державний архів Львівської області. Ф.121. – Оп.1. – Спр.344.
3. Вислоцький. З поля виборів // Діло. – 1911. – 17 липня.
4. Ганкевич Л. “Лемківська Республіка”. Один забутий історичний процес // Життя і право. – 1934. – Ч.2 – С.22-26.
5. Лемківщина пропадає! Голос о ратунок // Република. – 1919. – 26 лютого.

* Так називали себе москвофіли із галицької частини Лемківщини

6. Лемківщина пропадає! Голос о ратунок // Република. – 1919. – 27 лютого.
7. На Лемківщині // Република. – 1919. – 13 лютого.
8. Перейма Т. Голос і воля Лемківщини // Република. – 1919. – 6 березня.
9. Перейма Т. Під польським наїздом // Република. – 1919. – 18 березня.
10. Під польським наїздом. Лемківщина. Оповідання втікачів // Република. – 1919. – 6 лютого.
11. Гвань І. Історія північної Лемківщини до вигнання лемків // Лемківщина. Земля-люди-історія-культура. – Т.1. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1988. – С.149-211.
12. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / відп. ред. Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001.
13. Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. – Т.1. – Львів, 1999.
14. Лозинський М. Галичина в роках 1918-1920. – 1922.
15. Німець О. Про забуті і довго замовчувані сторінки з історії Лемківщини. – Вишніця, 1994.
16. Ольшанський Т. Команчанська республіка // Анналі Лемківщини. – Ч.5. – Нью-Йорк, 1993. – С.58-69.
17. Ортоскоп Державні змагання Прикарпатської України. – Відень, 1924.
18. Оршан Я. Закарпаття. – Париж, 1938.
19. о. Пап Степан Історія Закарпаття: У 3-х т. – Т.3. – Івано-Франківськ, 2003.
20. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів, 1994.
21. Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. – Львів, 1998.
22. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави: Нотатки з історії Закарпаття. – Ужгород, 1991.
23. Шандор В. Закарпаття, історично-правний нарис ІХ ст. – 1920 . – Нью-Йорк, 1992.
24. о. Шпилька П. Визвольні змагання східної Лемківщини у 1918 році // Анналі Лемківщини. – Ч.5. – Нью-Йорк, 1993. – С.70-93.
25. Horbal W. Działalność polityczna Lemków na Lemkowszczyźnie 1918-1921. – Wrocław, 1997.
26. Moklak J. Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe.-Kraków, 1997.

The questions of national liberation motion on Lemkivshchyna in the period of 1918-1919 are examined in the article. First all territory Lemkivshchyna is accepted. Directions of national liberation fight are analysed among lemky.

Key words: Lemkivshchyna, national liberation fight, moscovilish motion, national identity, history-ethnography region.